

Çerçi

Şahin Koçak

Öklid'in Saltanatı ve Sefaleti (I)

İnsanların kendilerini denize attıkları bir Temmuz günüydü. Veranda bana kalmıştı. "Papağan Teoremi" adlı kitabı bana tavsiye eden arkadaşımı bir süredir karışık duygularla hatırlamakta olduğumu fark ettim. Çünkü beş saattir kitabı elimden bırakamıyordum ve aklıktan gözlerim kararmaya başlamıştı. Artık kitabı bir kenara bırakmaya ciddi ciddi niyetlenirken, birden kitap mı elimden fırladı, yoksa ben yerimden fırladım da kitap öyle mi düştü, yoksa ben kitabı fırlattım mı anlayamadım. Eğer sonuncusu gerçekleşti ise bunu kendime yakıştıramıyorum ama, doğrusu böyle bir şey de ne görmüştüm, ne duymuştum: Harun Reşid'in oğlu Halife Memun, Bizans İmparatoruna karşı kazandığı bir zaferden sonra herkesi şaşırtan bir teklifte bulunmuş: Kitaplara karşı esirler! Pazarlıklar yapılmış ve sonunda 1000 kadar Bizanslı esir serbest bırakılarak buna karşı Konstantinopolis'ten çok değerli ve az bulunan 10 kadar kitap Bağdat'a getirilmiş!

Vaktiyle Sabit bin Kurra'nın IX. yüzyılda Öklid'in (Eukleides, M.Ö. 300 dolayları) Elemanları'nı Arapçaya çevirdiğini ve Ortaçağ Avrupa'sının da XII. yüzyıl başlarında Öklid'i ilk defa bu kitaptan tanıdığını (çok daha sonra onu aslından çevirdiklerini) okumuştum, ama o zaman bunu yerli-yerine koyamamıştım. Şimdi mesele aydınlanıyordu. Halife Memun'un ikliminde yaşasanız siz de çevirirdiniz.

Bizde böyle bir padişah var mıydı? Olsaydı ne kadar güzel olurdu. IV. Murad'la Bağdat'a giderdim, oradan aldığımız esirleri geri verirdik ve karşılığında Sabit bin Kurra'nın kendi el yazması Öklid çevirisini alırdım. Bu tek bir kitap bana yeterdi. İstanbul'a döndükten sonra, oturur onu çevirirdim.

Böylece 1797 yılına kadar beklemek zorunda kalmazdık. Kaldı ki Hüseyin Rıfki'nin böyle bir çevirisinin olduğunu ben daha yeni öğrendim. Bunu bana hiçbir öğretmenim söylememişti, hiçbir matematikçiden de duymadım, İstanbul'un en tecrübeli sahafları da bilmiyor, ben tesadüfen bir sosyal bilimcinin tavsiyesiyle varlığını öğrendiğim Adnan Adıvar'ın kitabında okudum (Osmanlı Türklerinde İlim). Herhalde Hüseyin Rıfki'nin kitabını görme imkânım da bulunmuyor. Böyle bir kadersizlik olabilir mi?

Düzlem geometriye hayrandım, ama Öklid'i anadilimde görme imkânım olmadı. Aslında belki Bağdat'a gitmeme ve esir takasına gerek de yokmuş, çünkü bu kitap, gene Adnan Adıvar'dan öğrendiğime göre, Fatih'in Bizans'tan devraldığı kütüphanede varmış. Anlaşılan bu kitaptan Konstantinopolis'te bir kaç tane varmış. Çünkü ben tabii hemen bir araştırmaya giriştim ve şu durumla karşılaştım: 1908 de Öklid'i (herhalde son defa) İngilizceye çeviren Sir Thomas Heath'in Hacı Kalfa'dan (yani bizim Kâtip Çelebi'den) naklen anlattığına göre, Halife Memun'dan (Halifelik dönemi 813-833) önce meğer Halife Mansur (754-775) da Öklid'i Konstantinopolis'ten Bağdat'a getirtmiş. (Ancak Mansur başka bir yöntemle, bir heyet gönderip rica ederek getirtmiş.) Araplar için o dönemlerde İstanbul'un çok önemli olduğu, hatta hakkında hadisler olduğu bilinir. Ama adamlar İstanbul'u alamamış bile olsalar, kitapları almayı başarmışlar. Gene Heath'in söylediğine göre, Öklid'i muhtemelen ilk olarak Haccac, önce Halife Harun Reşid (786-809), sonra da daha dikkatli olarak Halife Memun için çevirmiş. (Bu Hac-

cac, ansiklopedilerde bulabileceğiniz o zalim vali değil) Sabit bin Kurra'nın çevirisi ise, Halife Mütevekkil (847-861) için Hunayn bin İshak tarafından yapılmış bir çevirinin esaslı bir revizyonu imiş. Yani gördüğümüz gibi neredeyse her Halife için Öklid yeniden çevrilmiş. İslam matematiğinin o dönemdeki atılımları demek ki boşuna değil.

Ama Fatih zamanında Öklid'in çevrilmediği anlaşılıyor. Aslında Fatih'in iklimi de fena değil doğrusu. Ancak bu işe yetmedi anlaşılabilir. Belki de ömrü yetmedi. Çünkü Fatih, Batlamyus'un (Ptolemaios, ama kral olan değil) gene Bizans'tan devraldığı ve dünya merkezli evren modelini anlatan büyük eseri ile bir yaz boyu uğraşmış ve çevrilmesini buyurmuş. Tabii burada çevirmekten kastedilen Arapça'ya çevirmek. Onun faturası sonuçta gene bana çıkacaktı ya. Ama olsun, sonuçta bir şekilde gene bana faydası olurdu. Çünkü bu arada yaşım ilerlediği için artık ben de bu işten sorumlu olmaya başlıyorum. 100 sene sonranın gençleri mutlaka bizim kuşağı da suçlu bulacaklar. Ama ben de bir iklim bulamadım işte. Kendi kendine de çevrilmiyor bu kitap. Gerçi Hüseyin Rıfki çevirdi de ne oldu. Çok merak edersek, gene ancak İngilizcesinden okuyoruz. Bu nasıl bir kültür? Bu nasıl bir miras?

Kitap Datça'da yaratılıyor (Öklid'in ana kaynağı Knidos'lu Eudoxos), İskenderiye'de yazılıyor, Konstantinopolis'te saklanıyor, Bağdat'ta çevriliyor, Avrupa'ya geçip yüzlerce yıl evriliyor, sonra bütün temelleri sarsılıyor ve yıkılan temeller üzerinde yepyeni alemler kuruluyor ve ben onu daha yeni anlamaya çalışıyorum. Anlayayım mı?

Yoksa bu kitabın modası geçti diyenler mi haklı? Ama ben onu gene de çok değerli bir fosil olarak görüyorum. Böyle büyük kitapların hepsi yanlıştır zaten. Daha doğrusu, o kitapların doğrularının tersleri de doğrudur. Niels Bohr'un derin doğruları türünden yani. Böyle tersi de doğru olan doğruların, yani derin doğruların (tersi yanlış olan doğrular basit doğrular) akıl sarsalayan örneklerini derginizin son sayısında işlenen kuantum dünyasında görmüştünüz. Onun için bu kitabın eskidiği görüşüne katılmıyorum. O daima bir ibret belgesi olarak kalacak. İnsanların kendilerini nasıl aptal yerine koyduklarının bir belgesi olarak kalacak. 2000 seneden fazla bir süre boyunca en parlak zihinlere cehennem azâbı veren bir problemin, meseleye bakış açımız değiştiğinde nasıl kendiliğinden çözümlüverdiğinin bir belgesi olarak kalacak. Bütün modern matematik bu ayıkma üzerine kuruldu. Bu herkesin kulağına küpe olsun: Bir meseleyi halledemiyorsak, belki o meseleye yanlış bakıyoruzdur.

Onun için ben gene de anlayayım diyorum. Neydi bu Öklid meselesi?

Zihnim gençlik günlerime uzandı. Ben Öklid'le İstanbul'da tanışmıştım. 60'lı yıllarda bir sonbahar akşamüstü Vezneciler'deki Fen Fakültesinin en üst katındaki Matematik Bölümü'nde birkaç arkadaş Orhan Ş. İçen'in odasında oturuyorduk. Orada otururken hep bir manastırda olduğum duygusuna kapılır-

dım. O insanı anlatmaya kalkarsam Öklid'e geri dönemeyeceğim için burada kesiyorum. Bize o gün Öklid'le ilgili hikâyeler anlattı. Bir öğrencisi Öklid'e, bu anlattıkların ne işe yarar demiş; O da, "şu adama birkaç kuruş verin, bu herşeyi paraya çevirmeye çalışıyor" demiş. Sonra bir gün Mısır Kralı Ptolemaios, Öklid'e, bu geometrinin kısa bir yolu yok mu diye sormuş. Bunun üzerine Öklid, "Geometride krallara mahsus yol yoktur" demiş. (Orhan Bey nezaketinden

*Malûmdur ki fışk ile olmaz cihan harap
Eyler anı müdahane-i âliman harap*

demedi. Bunu yıllar sonra aynı hikâyenin ardından, nerede kaldı şimdi öyle hocalar diyerek, başka bir Hoca söyledi.)

Böyle akşamlardan sonra Orhan Bey'le birlikte otobüs durağına kadar yürür, onu uğurlardık. Durakta beklerken son soruları sorardık. O gün, Russell'in yeni okuduğum bir sözünün ne anlama geldiğini sordum: "Matematik öyle bir bilimdir ki, orada neyle uğraştığımızı bilmeyiz ve söylediğimizin doğru olup olmadığını da bilmeyiz."

Bana, "Çekirge" dedi, (pardon galiba öyle demedi, başka birşey dedi) "Matematikte kalıplar vardır; Matematik kalıplarla uğraşır; Bir şey bir kalıba uyabilir veya uymayabilir; Kalıplarla uğraşırken, şeyleri bir kenara bırakırsınız; Şeyler değil, ilişkiler önemlidir."

Orhan Bey'den ayrılınca onun sözleri kafamda dolandır durur, anlamını tam kavrayamazdım. Kalıp deyince aklıma ayakkabı kalıbı geliyordu. Ama doğrusu ayakkabı kalıbı diye birşey de görmemiştim. Onun için ayakkabının kendisini kalıp olarak düşünmeğe eğilimliydim. Bir ayakkabıya farklı ayaklar girebilir. Dolayısıyla bir ayakkabıdan söz ederken hangi ayaktan söz ettiğimizi bilmeyiz. Ama bir ayak farklı ayakkabalara girebilir. Ya da bazısına giremez. Bir ayak bir ayakkabıya giremezse o ayak yanlış olur. Yoksa ayakkabı mı yanlış olur? Hayır ayakkabı yanlış olmaz. Ayakkabı kalıptır. Kalıp yanlış olmaz. Kalıp kalıptır. Ona uyup uymamak ayağın sorunu. Ayak uymadı diye ayakkabı değiştirilmez. Siz öyle sanabilirsiniz, ama değiştirilen ayaktır. Ayakkabı yerinde durur ve ona uyan ayak gelir. Her ayak uyacağı ayakkabıyı arar. Bu nedenle ayakkabılar mağazada yerinde durur, ayaklar gelir gider. Ayakkabı alınıp da gezdirilmez. Bir tek Külkedisi vak'asında ayakkabı gezdirilmiştir. O da masallarda olmuştur. O sırada Laleli'deki yurda gelmiş olurdum.

Ertesi akşamüstü Orhan Bey'in bizim için gene zamanı olurdu. (Ben onun için hep akşamüstülerini severim.)

- Hocam, Öklid'in kalıbı neydi ve hangi ayaklar o ayakkabıya uymadı?

Bana

- "Bak Çekirge", dedi. (Pardon, galiba gene Çekirge demedi.)

...

